

DOI: <https://doi.org/10.18524/2519-2523.2024.19.317304>

УДК [94:323.1(477)+94(26)]«18/19»

## SEA AS A STATE BUILDING FACTOR OF UKRAINE IN THE WORKS OF THE LEADERS OF THE UKRAINIAN NATIONAL MOVEMENT AT THE END OF THE 19TH - FIRST HALF OF THE 20TH CENTURY

**Olena Bachynska**

DSc (History), Professor  
Department of History of Ukraine and  
Special Historical Disciplines  
Odesa I. I. Mechnikov National  
University  
2 Vsevolod Zmiienko St, Odesa, 65082,  
Ukraine  
ORCID iD:  
<https://orcid.org/0000-0003-0496-5742>  
E-mail: [Olena\\_an@ukr.net](mailto:Olena_an@ukr.net)

**Artem Fylypenko**

Scientific-Research Center  
of the Armed Forces of Ukraine  
“State Oceanarium” Naval Institute,  
National University  
“Odesa Maritime Academy”  
20 Taras Kuzmin St., Odesa, 65000,  
Ukraine  
ORCID iD:  
<https://orcid.org/0000-0002-8283-5313>  
E-mail: [fylypenko.niss@gmail.com](mailto:fylypenko.niss@gmail.com)

Citation:

Bachynska, O., Fylypenko, A. (2024) Sea as a state building factor of Ukraine in the works of the leaders of the Ukrainian national movement at the end of the 19th – first half of the 20th century, *Chornomors'ka mynuvshyna: transactions of Department of Cossack History in the South of Ukraine*, 19, pp. 55–64.

Submitted: 05.11.2024



### Abstract

*One of the key issues of the struggle for creation and preservation of the Ukrainian state has always been and remains the issue of consolidating and strengthening the Ukrainian presence on the Black Sea. One of the problems of modern Ukraine, which appeared in the early 90s of the 20th century, was insufficient awareness of the role of the sea as a factor in state building. At the same time, Ukrainian political thought, presented in writings of persons of the Ukrainian national movement of the end of the 19th – the first half of the 20th century, attached considerable importance to the maritime component of Ukrainian statehood. M. Dragomanov, D. Doroshenko, L. Tsegelskyi, M. Hrushevskyi, D. Dontsov, S. Rudnytskyi, L. Bykovsky, Yu. Lypa saw Ukraine precisely as a maritime state. The article analyzes their views on the sea as a historical and political factor, ideas about the role and influence of the sea on the history, politics and economy of Ukraine. The article shows that Ukrainian political thought considered the maritime component through the prism of historical experience, which was reflected in the assessments of M. Hrushevskyi, M. Dragomanov and D. Doroshenko of the sea campaigns of the Zaporizhian Cossacks, the policy of Hetman I. Mazepa, as well as the difference between the maritime tradition of Rus'-Ukraine and Moscovia-Russia of L. Tsegelskyi. It was found that the idea of the sea as a historical and political factor was developed in the journalism of D. Dontsov, the works of S. Rudnytskyi and the well-known "Black Sea doctrine" of Yu. Lypa. It is proved that the ideas of the Ukrainian national movement persons of the end of the 19th - the first half of the 20th century are the basis for the modern maritime doctrine of Ukraine, which was born during the Russian-Ukrainian war.*

**Key words:** sea, the Black Sea, state building, historiography, Ukrainian national movement, M. Dragomanov, D. Doroshenko, M. Hrushevskyi, D. Dontsov, S. Rudnytskyi, L. Bykovsky, Yu. Lypa, Ukrainian Black Sea Institute, "Black Sea Doctrine", "sea power", Cossacks.

## МОРЕ ЯК ЧИННИК ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ УКРАЇНИ В ПРАЦЯХ ДІЯЧІВ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО РУХУ КІНЦЯ ХІХ – ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТ.

**Олена Бачинська**

Доктор історичних наук, професор  
Кафедра історії України  
та спеціальних історичних дисциплін,  
Одеський національний університет  
імені І. І. Мечникова  
вул. Всеволода Змієнка, 2, Одеса, 65082,  
Україна  
ORCID iD:  
<https://orcid.org/0000-0003-0496-5742>  
E-mail: [Olena\\_an@ukr.net](mailto:Olena_an@ukr.net)

**Артем Филипенко**

Науково-дослідний центр  
Збройних Сил України  
«Державний океанаріум»  
Інституту Військово-Морських Сил  
Національного університету  
«Одеська морська академія»  
вул. Тараса Кузьміна, 20, м. Одеса,  
65000, Україна  
ORCID iD:  
<https://orcid.org/0000-0002-8283-5313>  
E-mail: [fylypenko.niss@gmail.com](mailto:fylypenko.niss@gmail.com)

Цитування:

Бачинська О., Филипенко А. Море, як чинник державотворення України в працях діячів українського національного руху кінця ХІХ – першої половини ХХ ст. *Чорноморська минушина*: зап. Від. історії козацтва на півдні України: зб. наук. праць / за ред. В. А. Смолія. Одеса: ФОП Бондаренко М. О., 2024. Вип. 19. С. 55–64.

Отримано: 05.11.2024  
1,0 д.а.

**Анотація**

Одним з ключових питань боротьби за створення та збереження української держави у всі часи було і залишається питання закріплення і зміцнення української присутності на Чорному морі. Однією з проблем сучасної України, яка постала на початку 90-х років ХХ ст., було недостатнє усвідомлення ролі моря як чинника державотворення. Водночас українська політична думка, представлена у працях діячів українського національного руху кінця ХІХ – першої половини ХХ ст. приділяла чималу вагу морській складовій української державності. М. Драгоманов, Д. Дорошенко, Л. Цегельський, М. Грушевський, Д. Донцов, С. Рудницький, Л. Биковський, Ю. Липа бачили Україну саме як морську державу. В публікації проаналізовано їх погляди на море як історичний та політичний чинник, уявлення про те, якими були роль та вплив моря на історію, політику та економіку України. В статті показано, що українська політична думка розглядала морську складову крізь призму історичного досвіду, що відбилося в оцінках М. Грушевським, М. Драгомановим та Д. Дорошенко морських походів запорозьких козаків, політиці гетьмана І. Мазепи, а також різниці між морською традицією Русі-України і Московщини-Росії Л. Цегельського. З'ясовано, що ідея моря як історичного і політичного чинника була розвинена у публіцистиці Д. Донцова, творах С. Рудницького та відомій “чорноморської доктрини” Ю. Липи. Доведено, що ідеї діячів українського національного руху кінця ХІХ – першої половини ХХ ст. є підґрунтям для сучасної морської доктрини України, яка народжується в ході російсько-української війни.

**Ключові слова:** море, Чорне море, державотворення, історіографія, український національний рух, М. Драгоманов, Д. Дорошенко, М. Грушевський, Д. Донцов, С. Рудницький, Л. Биковський, Ю. Липа, Український Чорноморський інститут, “чорноморська доктрина”, “морська могутність”, козацтво.

Російська агресія проти України, яка розпочалася у 2014 р. окупацією Криму, наочно довела необхідність формування довгострокової морської політики держави, спрямованої на забезпечення ефективного функціонування морської галузі, захист суверенних прав України у виключній морській економічній зоні та забезпечення національних інтересів на морі та у Світовому океані.

Україна має всі умови для розвитку її як морської держави, зокрема, найбільшу серед держав Азовсько-Чорноморського басейну довжину морського узбережжя (2759,2 км), понад 72 тис. кв. км виключної морської економічної зони, розгалужену мережу морських торговельних портів, суднобудівні підприємства, фахові заклади освіти тощо.

Після здобуття незалежності Україна отримала один з найбільших в Європі торговельний флот – Чорноморське морське пароплавство. Так, станом на 1 січня 1993 р. частка українського флоту у світовому торговельному флоті складала 0,9% (25 місце), проте майже за 20 років Україна за цим показником посідала у рейтингу місце вже у восьмій десятці [19]. Можна стверджувати, що поступова втрата торговельного флоту в подальшому, так само, як і втрата інших конкурентних позицій українського морегосподарського комплексу значною мірою було пов'язане із відсутністю у державного керівництва цілісного бачення національних інтересів на морі, своєрідне «сухопутне мислення». Незважаючи на те, що в Україні активно розвивалися науки, пов'язані із морською діяльністю, чому сприяла наявність закладів вищої освіти та наукових установ морського профілю, морська ідея як політична концепція, яка враховувала б тяглість української морської традиції, комплексне бачення морської політики України, стратегію розвитку морського потенціалу була відсутня. Достатньо згадати, що Морська доктрина України, як стратегічний документ, що визначає морську політику держави, був ухвалений лише у 2009 р. Постановою Кабінету Міністрів України у 2009 р. [16].

Враховуючи вищезазначене, актуальність обраної теми полягає у визначенні історичних підвалин морської політики України, визначення ролі моря у державотворенні України, ідейної основи її майбутнього як морської держави.

Метою даної публікації є аналіз поглядів діячів українського національного руху кінця XIX – першої половини XX ст. на море як історичний та політичний чинник, їх уявлення про те, яким чином бачили вони роль та вплив моря на історію, політику та економіку України. усвідомлювали взаємозв'язок майбутнього держави із її морською політикою. Серед діячів національного руху кінця XIX – першої половини XX ст., які в своїх працях відзначали та формулювали важливість моря для майбутньої української держави були Михайло Драгоманов, Михайло Грушевський, Дмитро Донцов, Юрій Липа, Лонгін Цегельський, Степан Рудницький та інші.

Кінець XIX – початок XX ст. ознаменувався ростом національних рухів в Центральній та Східній Європі і формуванням національних ідей та концепцій. Саме в цей час починає формуватися і українська національна ідея, яка спирається на два ключових чинника – історію, яка доводить тривалість та спадкоємність існування нації та географію, яка визначає простір, на якому відбувається розвиток нації і умови якого впливають на її життя та долю. Водночас саме в цей період у світі з'являються перші геополітичні концепції, які пов'язували внутрішню та зовнішню політику держав із особливостями їх територіально-просторового розташування. Серед них важливу роль відігравали концепції, пов'язані із впливом на долю держав моря. Можна згадати, зокрема роботи американського військового теоретика, засновника геополітики Альфреда Мегена [23] та британського військового історика Філіпа Колomba [22], які сформулювали концепцію «морської могутності», яка в майбутньому вплине як на концепції зовнішньої політики та військово-морську стратегію багатьох держав. Не обминув важливість морської сили на господарську діяльність британський історик та географ Норман Девіс [5].

Українська національна ідея розвивалася за умов бездержавності української нації та розділення її між двома імперіями – Російською та Австро-Угорською. Подібні умови

відбилися на характері національної ідеї, в основі якої обґрунтування історичного права української нації на державність. Водночас творці української національної ідеї мали відповісти на питання щодо місця майбутньої держави на світовій арені, її кордони, відносини з іншими державами та націями. Важливого значення в формулюванні географічного уявлення про кордони майбутньої держави набувала морська акваторія. Її як природний кордон розселення українців зазначали на мапах українські вчені географи кінця XIX – першої половини XX ст. – С. Рудницький, В. Герінович, М. Кордуба та інші [1, с. 145]. Важливим було також те, що такі мапи перекладались різними мовами, зокрема німецькою, французькою, османською і друкувались в різних країнах Німеччини, Австрії, Османській імперії, Франції [1, с. 145-150; 24]. Друкувались мапи разом з відповідними статтями С. Рудницького, М. Грушевського, Л. Цегельського та інших [12, с. 734-735; 18, с. 44-53].

Історична пам'ять про морські походи часів Русі та “доби героїчних походів українського козацтва” XVI – XVII ст., з одного боку, і розселення українців на чорноморському узбережжі, з іншого, об'єктивно сприяли тому, що морська тематика була присутня в творах провідних діячів та ідеологів українського національного руху. Спираючись на історичну пам'ять, вони намагалися сформулювати візію майбутнього.

Чорне море як центр тяжіння українства присутнє в творчості Михайла Драгоманова. У «Листах на Наддніпрянську Україну», написаних у 1893 р. перед смертю історика на еміграції, він писав: «Без північних берегів Чорного моря Україна неможлива як культурний край; ми мали ті береги в часи уличів, тіверців і Тмутороканської Русі; ми відбили вп'ять частину їх перед нападом турків у XV ст. і мусили так чи сяк узяти їх потім» [11, с. 18]. Саме цим тяжінням українців до Чорного моря пояснював М. Драгоманов зміну зовнішніх орієнтацій українського козацтва. Байдужість Речі Посполитої до «чорноморської справи» зумовили їхній вектор на Московію. Однак коли російські керівники перенесли свої прагнення на здобуття панування в Балтійському морі це спричинило повстання запорожців в кінці XVII ст., і повстання гетьмана І. Мазепи на початку XVIII ст. Цікавим є те, що М. Драгоманов визначає, що «Московщина, як держава Балтійського та Каспійського басейну, теж байдужа до тої справи, але Донщина притягла її до Чорного моря», а запорожці допомогли завоювати Азов та Очаків. Отже саме, козаки, як донські, так і запорозькі зорієнтували Росію на чорноморський інтерес. Власне, на думку вченого, після цього вже російське керівництво в боротьбі за Чорне море «набуло для українців Азов, Таганрог, Акерман, Одесу (Кочубей) і Кубань», адже «хто доторкається до Чорного моря, той мусить, брати на себе всю вагу турецької справи» і ця «справа не обійдеться без Росії, тобто значить і без української крові!». В той самий час, враховуючи час, коли були написані “Листи” та позиції історика, як одного з ідеологів українців-автономістів, для якого головним інструментом реформ було просвітництво «ця справа не по силам бюрократичній Росії і що з нею справитися може тільки Росія конституційна» [11, с. 19-20]. Отже, з одного боку, вчений визнає, чи не вперше, що українські козаки змусили московський уряд боротися за чорноморські орієнтири, а з іншого боку, применшує роль українців у перемогах в цій боротьбі. Остання теза виглядає відверто хибною, що ніяким чином не применшує його місця в становленні української національної ідеї і морської ідеї, як її складової. Як зауважив історик Дмитро Дорошенко, що М. Драгоманов «сам соціаліст і республіканець з переконань, зауважив, що ніхто так не фальшує української історії, як ті історики демократи, котрі малюють чорними фарбами оборонців української політичної свободи, таких як Мазепа, Полуботок, Виговський, а при тім мовчать про тих, хто цю свободу нищив.... Зриваючи з власною державною традицією, не маючи самі ясно сформульованої національно-політичної програми, українські історики-народники засуджували себе на затрату ясної провідної думки при оцінці минулого життя» [9, с. 12].

Д. Дорошенко поділяв, висловлену М. Драгомановим думку стосовно того, що лояльність українського козацтва до Московського царства, а згодом і Російської імперії значною мірою залежала від того, наскільки Росія виконувала стратегічне для українців

завдання боротьби з Османською імперією за Чорне море і в тому числі «чорноморські мотиви» антиросійського виступу гетьмана Івана Мазепи. Він писав, що, коли Росія під керівництвом Петра I «звернула свої сили на здобуття Балтицького побережжя і втягла в цю боротьбу Україну, безпосередньо в ній незацікавлену і для котрої ця боротьба несла одну руїну, це викликало з боку українців реакцію: перехід гетьмана Мазепи на бік шведів, щоб звільнитись від московського панування» [10, с. 108]. Д. Дорошенко в цілому відзначав, що «ціле географічне положення України определяється Чорним морем, яке служить географічною, політичною й господарською основою української землі» [9, с. 27]

Спираючись на історичну різницю в економічних інтересах та традиціях українців та росіян, намагався довести окремішність української нації іншим видатним український громадський діяч Лонгін Цегельський. Він брав активну участь у популяризації української нації і у Стамбулі Цегельський мав декілька зустрічей з турецьким міністрами, які разом з іншими політиками, висловлювали сподівання, що нова Українська держава стане «охоронним муром» проти російської навали на Балкани і Середземне море, певним «заборолом», яке «...здержить дальший похід російських орд на Європу» [15, с. 113]. Одним з наслідків цих зустрічей було перевидання у Стамбулі його праці «Русь-Україна і Московщина-Россія». Актуальна на сьогодні назва, має не менш актуальний зміст. Автор зазначає, що українська державність є протиположною державності московській (а також польській) не тільки є духовною власністю всіх свідомих українців, але й широкої європейської opinio — як наших приятелів і друзів, так і наших недругів і ворогів» [20, с. 4]. Л. Цегельський зазначав, що Русь-Україна вела боротьбу з татарами, виходячи з необхідності «плавати і їздити на полудне та торгувати над Чорним морем» [20, с. 33], в той час як «Москва піддалася татарам тай не пробувала вибитися на волю... Українські козаки воювали з татарами завзято і все далі сунули ся на полудне до Чорного моря. Козаки були також купцями, лодкарями та чумаками – вони їздили Дніпром у море або ходили через степи до Чорного моря торгувати всяченою» [20, с. 32–33, 45]. На думку Цегельського «Українці-Русини стреміли до Чорного Моря на полудне, а Москвичі мали свої інтереси на півночі і сході» [20, с. 43].

Окреме місце займало Чорне море в концепції української держави видатного українського історика Михайла Грушевського. Він зокрема, визначає період 1613-1620 років як «добу героїчних козацьких морських походів», «коли козаки на своїх убогих чайках швендяли по цілому Чорному морю, не даючи спокою Турецькому царству, перед котрим дрижів весь тодішній європейський світ» [3, с. 249]. Проте М. Грушевський не обмежився дослідженням історичних фактів, намагаючись сформулювати те, що він у збірці «На порозі Нової України», виданій у 1918 р. визначив як «орієнтацію чорноморську». Як відзначив Михайло Грушевський «історичні умови життя орієнтували Україну на Захід, географічні орієнтували і орієнтують на полудне, на Чорне море – «єже море словеть Руськоє», як каже київський літописець XII в. – українське, говорячи теперішньою термінологією» [4, с. 236–238]. Історик зазначав на важливість Чорного моря, в першу чергу, як перехрестя значних торговельних шляхів, відзначаючи, що «коли обставини тому сприяли, Україна йшла до того, щоб широко заволодіти Чорноморським побережжям і стати тут міцною ногою» [4, с. 236–238].

Один з учнів М. Грушевського, що залишив історію за наполяганням вчителя і став видатним географом, якого вважають «батьком» української географії, Степан Рудницький, теж торкався морської орієнтації України і не лише унаочнював це на відповідних мапах. Його погляди були викладені в таких працях, як «Україна з політико-географічного становища» (1916), «Україна і великодержави» (1920), «Українська справа із становища політичної географії» (1921). Остання праця є найбільш значною з точки зору пропонування морської концепції для України. В ній, С. Рудницький, зокрема вказує на значення приморського розташування України, і що не зважаючи на те, що Чорне море і має замкнений характер і розташоване осторонь головних світових водних шляхів, воно має й

свою виключну важливість: «В безпосередньому положенні України над Чорним морем, в обставині, що ціла половина чорноморських берегів належить до суцільної української території, лежить запорука великої політико-географічної ролі України вже в найближчій будучині» [17, с. 33]. Як й інші автори, С. Рудницький чимало уваги приділяє історичним аспектам, тієї ролі яку відіграє Чорне море в експансивній політиці Росії. Так, вказуючи на те, що «тільки панування над Україною відчиняло Росії дорогу до Чорного моря, Балкану, Царгороду...», він водночас зазначає, що західноєвропейський світ в останніх двох століттях настільки звик вважати Україну інтегральною частиною Росії, що її домінування у Північному Причорномор'ї вважається чимось цілком природним та незмінним. Водночас, зазначає С.Рудницький «ніхто не завдав собі труда розміркувати, як би то уложилися політично-географічні відносини на південному сході Європи, в східних областях Середземного моря, в Передній Азії коли б Україна не належала до російської імперії» [17, с. 143]. Актуальними з позицій сьогодення виглядають слова С. Рудницького щодо належності Кримського півострова Україні: «Тепер і на будуче політично-географічне значіння Криму для України дуже велике, без володіння Кримом вже не могутність, але й самостійність української держави мусить бути дуже проблематична» [17, с. 65]. «Оглядова карта українських земель» С. Рудницького, яка вперше була оприлюднена у 1914 р., публікувалась у різних виданнях і різними мовами до 1921 р. Вона демонструвала Україну як велику чорноморську державу, яка має причорноморський кордон від Дунаю і до Кубані [цецюра]. Карта мала неймовірне значення для піднесення національного руху та формування наочного уявлення про український простір. Припускаємо, що саме ця карта була оприлюднена у збірнику «Украина, Rusya ve Türkiye : makaleler mestuasi», виданому у Стамбулі османською мовою Союзом Визволення України [24]. Карта С. Рудницького цілком відповідає словам надрукованим у «Віснику СВУ» у 1917 р.: «З під попелу віків перед лицем здивованого світу встає приспаний велетень – Україна» [18, с. 44–53]. Лідер СВУ, відомий громадський діяч та літературний критик, ідеолог українського інтегрального націоналізму Дмитро Донцов теж у свої публікаціях торкався важливості моря для України. Питання про роль моря в історії та політиці України розглядалася Д.Донцовим як у практичній площині, крізь призму пошуку союзників для боротьби з Росією, так і в загальноісторичному контексті. Так, Д. Донцов неодноразово вказував на той факт, що географічне розташування України на берегах Чорного моря створює умови для політичного маневрування. В есеї «Міжнародне положення України і Росія», надрукованої у 1918 р., Д. Донцов вказує на наявність інтересу у становленні незалежної України як з боку Німеччини, та і з боку Великої Британії [6, с. 101].

Показово, що Д. Донцов, як само як Д. Дорошенко і М. Драгоманов, вбачав змістом визвольного виступу гетьмана І.Мазепи не лише у простій боротьбі з Московією. На думку Д. Донцова, ця боротьба йшла «не лише за рідну землю, але й за рідне море» [7, с. 266]. Він стверджував, що «великі народи ставали великими і справді незалежними тільки з тою метою, як підбивали собі море..... І навпаки, ті народи, що не мали доступу до моря і не вміли його собі здобути, або ті, хто хоч над морем лежали, не вміли з того користати або на нім свою потугу збудувати, ниділи, а часом і гинули» [7, с. 266]. Як приклади успішних народів, що підкорили море для нього є Іспанія, Британія, Італія, Німеччина, Росія та США. Д. Донцов практично оспівує море, як джерело піднесення націй. «Море – се є вихід з різного загумінку, море – се злет у незнане, велике море – се те, що не має меж, се поле попису для сильних і великих рас. Море утриває незалежність народам, які вміють його загнудати, Потяг до моря завжди товаришть потягові до незалежності. А найкраще підтверджує се українська історія. Бо завсігди, коли з новими силами зривалась у вишину Україна, завсігди рвалася вона і до моря За незалежність від Сходу і від Півночі, і – за опанування моря...» [7, с. 266]. Проте оспівуючи море, він не розвинув цю ідею у більш системну. Згодом він неодноразово повертався до значення Чорного моря як геополітичного чинника і підкреслював, що причорноморське розташування України підсилює її

геополітичне значення. У 1938 р., напередодні Другої світової війни, аналізуючи зростання протиріч між провідними світовими державами, зокрема, між Великою Британією та Італією в Середземному морі, Д. Донцов вказував на зростання ролі українського чинника у політиці СРСР, бо саме Україна є воротами Радянського Союзу у Чорне море, а відтак і у Середземне: «Наше море, побережжя якого довжиною перевищує довжину побережжя всіх інших, осілих над Чорним морем народів, навіть Туреччину, не кажучи про Румунію, Болгарію чи малі народи Кавказу. Море, з яким для ні одного іншого народу не сплелося стільки спогадів героїчної боротьби за національне існування – від провесни нашого історичного буття через часи великого Києва і козацьких чайок аж до останніх часів. Воно відкриває для нас справді великі перспективи. Воно в теперішній новій констеляції вириває нас зі сліпої вулиці, воно відкриває нам браму у вир не загумінкової, провінційної, а, на правду, світової політики. Воно чинить із України в сю трагічну добу один із найважливіших чинників нового укладу сил не лише в Східній Європі, але й на Середземному морі» [8, с. 212]. Автор називає публікацію «Наше море», за Т. Шевченком, який в творі «Гамалія» називає Чорне море «Наше море», проводячи таким чином історичну традицію важливості моря з часів козацтва.

Ще одна яскрава сторінка розробки української морської ідеї пов'язана із діяльністю Українського Чорноморського інституту – установи, створеної українськими науковцями на еміграції, яка здійснювала свою діяльність у 1940–1948 рр. нелегально у Варшаві та Західній Німеччині. Одним з головних організаторів Інституту став Лев Биковський та Юрій Липа. Головним завданням установи було вивчення та розповсюдження знань про Чорне море та його простір. Звісно, що фундатори Інституту не могли оминати значення Чорного моря для України. В цьому контексті треба зазначити, що Інститут мав розроблений план роботи та видань, зокрема монографічних. Окремою сторінкою діяльності установи стало видання «Чорноморського збірника», перший з яких вийшов у 1942 р. у Варшаві [2, с. 142–145]. В ньому були вміщені оригінальні публікації Л. Биковського про великодержавні проблеми України, Ю. Липи про емоційні первні в чорноморському світогляді, М. Плечко про український флот тощо. Однак найважливішими візитівками діяльності Інституту стали монографії Юрія Липи «Чорноморська доктрина» та Івана Шовгеніва (директор Інституту) «Чорне море» та атласу «Чорноморський простір», розробленого спільно Ю. Липою та Л. Биковським. В цьому виданні вміщені карти-схеми, пов'язані з роллю Чорного моря в житті України. В ньому Ю. Липа відзначив, що «чорноморський простір становить географічну цілістність, має свій геополітичний зміст, свою етнічну спільноту та власні вироблені торговельні, культурні й державні традиції, що зоднороднили психіку чорноморського населення» [14, с. 10]. Цікавим спостереженням автора атласу є те, що він обґрунтовує наступні феномени економіки та економічної взаємозалежності українських територій: «Коли Одеса є органічним висловом економічного життя Правобережжя та Дністрянщини, то Новоросійськ зростає маючи за собою кубанське заплеча. Крим / Таврида / – це найбільше спертя України в Чорноморському просторі. Крим не тільки тримає вузел усіх найважливіших стратегічно морських шляхів, але й є економічно доповненням з одного боку хліборобської /фруктівництва/, а з другої – промислової України /Керч не може виплявляти свого заліза без Донецького вугілля» [14, с. 13]. Однак найважливішою для обґрунтування ролі моря як політичного чинника для України стала праця Ю. Липи «Чорноморська доктрина» видана у 1940 р., хоча увага автора більше сконцентрована на тому, що відбувається «навколо моря», а не «на морі». У передмові автор зазначає, що «Чорноморський простір – це життєдайний простір України. Україні належить перше місце серед чорноморських країв з огляду на її простір, багатства та енергію людности. В цих словах є зміст чорноморської доктрини, призначеної до послуг українській закордонній політиці» [13, с. 3]. «Чорноморська доктрина» була перероблена і перевидана Ю. Липою з відповідною передмовою та післямовою, переліком праць автора у 1942 р. Саме це видання відомий історик І. Крип'якевич вважав, що це був найкращий публіцистичний твір виданий в еміграції [2, с. 153]. Нелегальна діяльність Українського Чорноморського Інституту

відповідно ускладнювала видання наукової літератури та збірника. Згодом Інститут з Чорноморського був перейменований у Морський, а у 1948 р. він переїхав до Нью-Йорку, де був законсервований. В різний час долучались до роботи в Інституті видатні діячі українського національного руху, такі як Д. Дорошенко, В. Січинський, О. Оглоблін, М. Антонович та інші [2, с. 156, 158].

Отже, діячі українського національного руху кінця XIX – першої половини XX ст. в своїх творах намагалися сформулювати національні інтереси України (як чинної держави, так і майбутньої) на морі. Тим самим був закладений фундамент для подальшого формування певної стратегічної візії ролі та значення моря, яка лягла б в основу державної морської політики. На підставі аналізу творів діячів українського національного руху, визначено, що наявна тяглість української морської ідеї, зв'язок між інтелектуальною спадщиною українського національного руху і сьогоденням. В творах діячів українського національного руху море відіграло роль не лише географічного чинника (розселення української нації на берегах Чорного та Азовського морів), але й історичного (прагненням української нації утвердитися на морі через морські походи київських князів та запорозьких козаків) та політичного (ствердження України на Чорнім морі відкривало перед нею якісно нові стратегічні перспективи та було однією з основ її державності).

Водночас візія моря як історичного та політичного чинника сформульована в творах діячів українського національного руху переважно фрагментарно, інтереси української нації на Чорному морі розглядаються в контексті інших інтересів і прагнень. Основною працею досліджуваного періоду можна назвати працю Ю. Липи «Чорноморська доктрина», де майже вперше обґрунтований геополітичний морський інтерес України, а Чорне море відіграє роль своєрідного центру, навколо якого має формуватися майбутня зовнішня політика України. Важливим в творах діячів українського національного руху кінця XIX – першої половини XX ст. є твердження про нерозривність зв'язку між формуванням українців як державницької нації та їх прагненням опанувати Чорне море та його північне узбережжя.

Більшість ідей висловлених діячами українського національного руху щодо ролі Чорного моря в історії та життєдіяльності української нації щодо значення Криму для України, змісту боротьби між Україною та Росією за Чорне море, необхідності посилювати співробітництво між країнами чорноморського регіону, зберегли свою актуальність і до сьогодні. Більш того, їхнє значення підтверджується тією боротьбою, яку веде український народ проти російської агресії з 2014 р.

#### Джерела і література:

1. Байцар А. Україна та українці на європейських етнографічних картах: монографія. Львів: ЗУКЦ, 2022. 328 с.
2. Биковський Л. Український Чорноморський інститут. *Наукові записки*. Т. XX. Мюнхен. 1970. С. 142-169. URL: <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/18723/file.pdf> (дата звернення: 25.10.2024 р.).
3. Грушевський М. Ілюстрована історія України. Київ. 1990. 524 с.
4. Грушевський М. С. На порозі Нової України: гадки і мрії. Орієнтація чорноморська. *Грушевський М. С. Твори у 50-и томах*. Львів: Світ, 2007 р. Т. 4, ч. 1, с. 236 – 238. URL: <https://www.m-hrushevsky.name/uk/Publicistics/1918/NaPoroziiNovojiUkrainy/OrijentacijaChornomorska.html> (дата звернення: 25.10.2024 р.).
5. Девіс Н. Європа: Історія / Пер. з англ. П. Тарашук, О. Коваленко. Київ, 2001. 1463 с. URL: [https://chtyvo.org.ua/authors/Deivis\\_Norman/Yevropa\\_Istoriia/](https://chtyvo.org.ua/authors/Deivis_Norman/Yevropa_Istoriia/) (дата звернення: 03.11.2024 р.).
6. Донцов Д. Міжнародне положення України і Росія. *Донцов Д. Вибрані твори*. Дрогобич, 2011. Т. 1. С. 90 – 103. URL: <http://resource.history.org.ua/item/0008842> (дата звернення: 25.10.2024 р.).
7. Донцов Д. За землю і море. *Донцов Д. Вибрані твори*. Дрогобич, 2012. Т. 2. С. 266-269. URL: <http://history.org.ua/LiberUA/978-966-538-236-2/978-966-538-236-2.pdf> (дата звернення: 25 жовтня 2024 р.).
8. Донцов Д. Наше море. *Донцов Д. Вибрані твори*. Дрогобич, 2014. Т. 3. С. 210-212.



9. Дорошенко Д. Нарис історії України. Київ, 1992. Т.1. URL: [https://chtyvo.org.ua/authors/Doroshenko\\_Dmytro/Narys\\_istorii\\_Ukrainy\\_t1/](https://chtyvo.org.ua/authors/Doroshenko_Dmytro/Narys_istorii_Ukrainy_t1/) (дата звернення: 25.10.2024 р.).
10. Дорошенко Д. Що таке історія Східної Європи [Електронний ресурс]. URL: [https://shron2.chtyvo.org.ua/Doroshenko\\_Dmytro/Scho\\_take\\_istoriia\\_Skhidnoi\\_Evropy.pdf?](https://shron2.chtyvo.org.ua/Doroshenko_Dmytro/Scho_take_istoriia_Skhidnoi_Evropy.pdf?) (дата звернення: 25 жовтня 2024 р.).
11. Драгоманов М. Листи на Наддніпрянську Україну. 1915. 116 с. URL: <https://diasporiana.org.ua/ideologiya/12483-dragomanov-m-listi-na-naddnipyriansku-ukrayinu/> (дата звернення: 03.11.2024 р.).
12. Лавров Ю. П. Союз визволення України. *Енциклопедія історії України*: у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін.; Інститут історії України НАН України. Київ: Наукова думка, 2012. Т. 12. С. 734-735.
13. Липа Ю. Чорноморська доктрина. Б.М. [Одеса], 1942. 165 с. [Український Чорноморський Інститут, ч. 13]. URL: <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/21865/file.pdf> (дата звернення: 04.11.2024 р.).
14. Липа Ю., Биковський Л. Чорноморський простір. Атлас. Варшава, 1941. 52 с. URL: <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/24990/file.pdf> (дата звернення: 03.11.2024 р.).
15. Полич М. Громадсько-політична та державотворча діяльність Лонгіна Цегельського (1875–1950 рр.): Дис. ... к.і.н. 07.00.01 – історія України. Тернопіль, 2018. 240 с. URL: [https://shron1.chtyvo.org.ua/Polych\\_Mariana/Hromadskopolitychna\\_ta\\_derzhavotvorcha\\_dialnist\\_Lonhyna\\_Tsehelskoho\\_1875-1950\\_r.pdf?](https://shron1.chtyvo.org.ua/Polych_Mariana/Hromadskopolitychna_ta_derzhavotvorcha_dialnist_Lonhyna_Tsehelskoho_1875-1950_r.pdf?) (дата звернення: 04.11.2024 р.).
16. Про затвердження Морської доктрини України на період до 2035 року. Постанова Кабінету Міністрів України від 7 жовтня 2009 р. №1307. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1307-2009-%D0%BF#Text> (дата звернення: 05 жовтня 2024 р.).
17. Рудницький С. Українська справа зі становища політичної географії. Львів: НПБУ, 1921. 147 с. URL: [https://chtyvo.org.ua/authors/Rudnytskyi\\_Stepan/Ukrainska\\_sprava\\_zi\\_stanovyscha\\_politychnoi\\_geografii/](https://chtyvo.org.ua/authors/Rudnytskyi_Stepan/Ukrainska_sprava_zi_stanovyscha_politychnoi_geografii/) (дата звернення: 03.11.2024 р.).
18. Супрунюк О. Діяльність Союзу визволення України та його часопису "Вісник Союзу визволення України" як етап змагань за державність України (до 100-річчя виникнення). *Світгляд*. 2014. №4 (48). С. 44-53.
19. Филипенко А., Баришнікова В. Щодо стратегічних пріоритетів реалізації потенціалу України як морської держави. Аналітична записка. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/rehionalnyy-rozvytok/shchodo-stratehichnykh-priorytetiv-realizatsiyi-potentsialu> (дата звернення: 05 жовтня 2024 р.).
20. Цегельський Л. Русь - Україна, а Московщина - Росія. Історично-політична розвідка. Царгород, 1916. С. 4. URL: [https://chtyvo.org.ua/authors/Tsehelskyi\\_Lonhyn/Rus\\_-\\_Ukraina\\_a\\_Moskovschyna\\_-\\_Rosii\\_Istorychno-politychna\\_rozvidka/](https://chtyvo.org.ua/authors/Tsehelskyi_Lonhyn/Rus_-_Ukraina_a_Moskovschyna_-_Rosii_Istorychno-politychna_rozvidka/) (дата звернення: 03.11.2024 р.).
21. Цюцюра Л. Ю. Оглядова карта українських земель Степана Рудницького: особливості розроблення та видання (1914-1921 рр.). *Вісник геодезії та картографії*. 2010. № 5. С. 42-47. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/vgtk\\_2010\\_5\\_10](http://nbuv.gov.ua/UJRN/vgtk_2010_5_10) (дата звернення: 04.11.2024 р.).
22. Colomb P.H. Naval warfare, its ruling principles and practice historically treated. URL: <https://archive.org/details/agy4463.0001.001.umich.edu/page/294/mode/2up> (дата звернення: 03.11.2024 р.).
23. Mahan A. T. The Influence of Sea Power Upon History, 1660-1783. Boston, 1890. URL: <https://www.gutenberg.org/files/13529/13529-h/13529-h.htm> <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/rehionalnyy-rozvytok/shchodo-stratehichnykh-priorytetiv-realizatsiyi-potentsialu> (дата звернення: 03.11.2024 р.).
24. *Ukrayna, Rusya ve Türkiye: makaleler mecmuası*. İstanbul, 1915. URL: <https://diasporiana.org.ua/ukrainica/ukrayna-rusya-ve-turkiye-makaleler-mecmuasi/> (дата звернення: 03.11.2024 р.).

#### References:

1. Baitsar A. (2022) *Ukraina ta ukraintsi na yevropeyskykhetnografichnykh kartakh: monografii*. Lviv: ZUKTs. 328 s. [in Ukrainian].
2. Bykovskiy L. (1970) *Ukrainskyi Chornomorskyi instytut. Naukovi zapysky*. T.XX. Miunkhen. S. 142-169. URL: <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/18723/file.pdf> (Accessed 25 October 2024). [in Ukrainian].
3. Hrushevskiy M. (1990) *Iliustrovana istoriia Ukrainy*. Kyiv. 524 s. [in Ukrainian].
4. Hrushevskiy M.S. (2007) *Na porozi Novoi Ukrainy: hadky i mrii. Oriientatsiia chornomorska*. Hrushevskiy M.S. *Tvory u 50-y tomakh*. Lviv: Svit. T. 4, ch. 1, s. 236 – 238. URL: <https://www.m->

- hrushevsky.name/uk/Publicistics/1918/NaPorozhNovojiUkrainy/OrijentacijaChornomorska.html (Accessed 25 October 2024). [in Ukrainian].
5. Devis N. (2001) *Yevropa: Istoriia* / Per. z anhl. P. Tarashchuk, O. Kovalenko. Kyiv. 1463 s. URL: [https://chtyvo.org.ua/authors/Devis\\_Norman/Yevropa\\_Istoriia/](https://chtyvo.org.ua/authors/Devis_Norman/Yevropa_Istoriia/) (Accessed 03 November 2024). [in Ukrainian].
6. Dontsov D. (2011) *Mizhnarodne polozhennia Ukrainy i Rosiia*. Dontsov D. *Vybrani tvory*. Drohobych. T.1. S. 90–103. URL: <http://resource.history.org.ua/item/0008842> (Accessed 25 October 2024). [in Ukrainian].
7. Dontsov D. (2012) *Za zemliu i more*. Dontsov D. *Vybrani tvory*. Drohobych. T. 2. S. 266-269. URL: <http://history.org.ua/LiberUA/978-966-538-236-2/978-966-538-236-2.pdf> (Accessed 25 October 2024). [in Ukrainian].
8. Dontsov D. (2014) *Nashe more*. Dontsov D. *Vybrani tvory*. Drohobych. T.3, s. 210-212. [in Ukrainian].
9. Doroshenko D. (1992) *Narys istorii Ukrainy*. Kyiv. T.1. URL: [https://chtyvo.org.ua/authors/Doroshenko\\_Dmytro/Narys\\_istorii\\_Ukrainy\\_t1/](https://chtyvo.org.ua/authors/Doroshenko_Dmytro/Narys_istorii_Ukrainy_t1/) (Accessed 25 October 2024). [in Ukrainian].
10. Doroshenko D. *Shcho take istoriia Skhidnoi Evropy* [Elektronnyi resurs]. URL: [https://shron2.chtyvo.org.ua/Doroshenko\\_Dmytro/Scho\\_take\\_istoriia\\_Skhidnoi\\_Evropy.pdf](https://shron2.chtyvo.org.ua/Doroshenko_Dmytro/Scho_take_istoriia_Skhidnoi_Evropy.pdf) (Accessed 25 October 2024). [in Ukrainian].
11. Drahomanov M. (1915) *Lysty na Naddnypriansku Ukrainu*. 116 s. URL: <https://diasporiana.org.ua/ideologiya/12483-dragomanov-m-listi-na-naddnipyriansku-ukrayinu/> (Accessed 03 November 2024). [in Ukrainian].
12. Lavrov Yu. P. (2012) *Soiuz vyzvolennia Ukrainy. Entsyklopediia istorii Ukrainy : u 10 t. / redkol.: V. A. Smolii (holova) ta in. ; Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy*. Kyiv. T. 12. S. 734-735. [in Ukrainian].
13. Lypa Yu. (1942) *Chornomorska doktryna*. B.M. [Odesa]. 165 s. [Ukrainskyi Chornomorskyi Instytut, ch. 13]. URL: <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/21865/file.pdf> (Accessed 04 November 2024). [in Ukrainian].
14. Lypa Yu., Bykovskiy L. (1941) *Chomomorskyi prostir*. Atlas. Varshava. 52 s. URL: <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/24990/file.pdf> (Accessed 03 November 2024) [in Ukrainian].
15. Polych M. (2018) *Hromadsko-politychna ta derzhavotvorcha diialnist Lonhyna Tsehelskoho (1875–1950 rr.): Dys. ... k.i.n. 07.00.01 – istoriia Ukrainy*. Temopil. 240 s. URL: [https://shron1.chtyvo.org.ua/Polych\\_Mariana/Hromadsko-politychna\\_ta\\_derzhavotvorcha\\_diialnist\\_Lonhyna\\_Tsehelskoho\\_1875-1950\\_rr.pdf](https://shron1.chtyvo.org.ua/Polych_Mariana/Hromadsko-politychna_ta_derzhavotvorcha_diialnist_Lonhyna_Tsehelskoho_1875-1950_rr.pdf) (Accessed 4 November 2024). [in Ukrainian].
16. *Pro zatverdzhennia Morskoj doktryny Ukrainy na period do 2035 roku*. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 7 zhovtnia 2009 r. №1307. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1307-2009-%D0%BF#Text> (Accessed 05 October 2024). [in Ukrainian].
17. Rudnytskyi S. (1921) *Ukrainska sprava zi stanovyscha politychnoi geografii*. Lviv. 147 s. URL: [https://chtyvo.org.ua/authors/Rudnytskyi\\_Stepan/Ukrainska\\_sprava\\_zi\\_stanovyscha\\_politychnoi\\_geografii/](https://chtyvo.org.ua/authors/Rudnytskyi_Stepan/Ukrainska_sprava_zi_stanovyscha_politychnoi_geografii/) (Accessed 03 November 2024). [in Ukrainian].
18. Supruniuk O. (2014) *Diialnist Soiuzu vyzvolennia Ukrainy ta yoho chasopysu "Visnyk Soiuzu vyzvolennia Ukrainy" yak etap zmahan za derzhavnist Ukrainy (do 100-richchia vynyknennia)*. *Svitohliad*. №4 (48). C. 44-53. [in Ukrainian].
19. Fylypenko A., Baryshnikova V. *Shchodo stratehichnykh priorytetiv realizatsii potentsialu Ukrainy yak morskoj derzhavy*. *Analychna zapyska*. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/rehionalnyy-rozvytok/shchodo-stratehichnykh-priorytetiv-realizatsiyi-potentsialu> (Accessed 05 October 2024). [in Ukrainian].
20. Tsehelskyi L. (1916) *Rus - Ukraina, a Moskovshchyna - Rosiia*. *Istorychno-politychna rozvidka*. Tsarhorod. URL: [https://chtyvo.org.ua/authors/Tsehelskyi\\_Lonhyn/Rus\\_-\\_Ukraina\\_a\\_Moskovshchyna\\_-\\_Rosiia\\_Istorychno-politychna\\_rozvidka/](https://chtyvo.org.ua/authors/Tsehelskyi_Lonhyn/Rus_-_Ukraina_a_Moskovshchyna_-_Rosiia_Istorychno-politychna_rozvidka/) (Accessed 03 November 2024). [in Ukrainian].
21. Tsiutsiura L. Yu. (2010) *Ohliadova karta ukrainskykh zemel Stepana Rudnytskoho: osoblyvosti rozroblennia ta vydannia (1914-1921 rr.)*. *Visnyk heodezii ta kartohrafii*. № 5. S. 42-47. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/vgtk\\_2010\\_5\\_10](http://nbuv.gov.ua/UJRN/vgtk_2010_5_10) (Accessed 04 November 2024). [in Ukrainian].
22. Colomb P.H. *Naval warfare, its ruling principles and practice historically treated*. URL: <https://archive.org/details/agy4463.0001.001.umich.edu/page/294/mode/2up> (Accessed 03 November 2024). [in English].
23. Mahan A. T. *The Influence of Sea Power Upon History, 1660-1783*. Boston, 1890. URL: <https://www.gutenberg.org/files/13529/13529-h/13529-h.htm> <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/rehionalnyy-rozvytok/shchodo-stratehichnykh-priorytetiv-realizatsiyi-potentsialu> (Accessed 03 November 2024 p.). [in English].
25. *Ukrayna, Rusya ve Turkiye : makaleler mecmuasi*. Istanbul, 1915. URL: <https://diasporiana.org.ua/ukrainica/ukrayna-rusya-ve-turkiye-makaleler-mecmuasi/> (Accessed 03 November 2024 p.). [in Turkish].